

УДК 94: [378, 4: 613.97] (477.51) «18/19»

КИРИЛЕНКО Сергій,

кандидат історичних наук, доцент кафедри
історії України Ніжинського державного
університету імені Миколи Гоголя
(м. Ніжин, Україна)

serkirile@gmail.com

ORCID: <https://orcid.org/0000-0002-4427-6979>

ЛЕЙБЕРОВ Олексій,

старший викладач кафедри всесвітньої історії та
міжнародних відносин Ніжинського державного
університету імені Миколи Гоголя
(м. Ніжин, Україна)

lejberov@ukr.net

ORCID: <https://orcid.org/0000-0002-3846-747X>

КОЛЕКТИВНИЙ ПОРТРЕТ СТУДЕНТСТВА НІЖИНСЬКОГО ІСТОРИКО-ФІЛОЛОГІЧНО ІНСТИТУТУ КНЯЗЯ БЕЗБОРОДЬКА 1884 РОКУ ВИПУСКУ

У статті сформовано колективний портрет студентства 1884 року випуску Історико-філологічного інституту князя Безбородька в Ніжині як одного з найпотужніших вищих навчальних закладів Лівобережної України, що спеціалізувався на підготовці вчителів для гімназій та шкіл нижчого рівня. Вибір дослідження курсу студентів 1880–1884 рр. навчання обумовлений насамперед тим, що з-поміж випускників достатньо відомими є ряд науковців, які здійснили значний внесок у розвиток вітчизняної педагогіки, етнографії та мовознавства, але, на жаль, їхні імена і донині залишаються маловідомими. Окрім того, саме на цьому курсі відбувся перший набір на історичне відділення Інституту, тому нашим завданням було з'ясувати, хто були ті «перші історики», що вийшли зі стін Ніжинської вищої школи. На основі аналізу архівних матеріалів вдалося ідентифікувати імена випускників, їхнє соціальне походження, матеріальне

становище їхніх родин, особливості їхнього навчання в освітньому закладі, принципи розподілу на службу після закінчення навчання та їхню подальшу долю.

Автори приходять до висновку, що випускники Ніжинського історико-філологічно інституту князя Безбородька 1884 року лише на перший погляд були пересічними людьми свого часу. Маючи різне соціальне походження, матеріальний стан, усі вони з різних особистих, чи то незалежних від них обставин, обрали нелегку долю вчителів «провінційної» школи. Початок їхньої педагогічної діяльності прийшовся на нелегкі 80-ті рр. XIX ст., коли курс контрреформ, розпочатий царем Олександром III, призвів до розумової та моральної деградації провінційного учительства. Одні з них не змогли впоратися з викликами долі, опустили руки, шукали виходу у спиртному, що призводило до трагічних наслідків, інші, повні кипучої енергії та завзяття, хоч і постраждали від жорстких ударів провінційної повсякденності, але завдяки стійкості характеру, любові до науки та педагогічної діяльності, не дозволили собі згаснути ані емоційно, ані фізично. Більшість із випускників виявилися конформістами і змогли пристосуватися до складних реалій життя, досягнувши високих імперських чинів, нагород та посад. Усіх їх об'єднувала обрана ними нелегка учительська доля та важка щоденна праця на ниві науки у повсякденній шкільній роботі, удосконаленні методики навчання та викладання. Майже всі вони здійснили персональний внесок у розвиток вітчизняної науки та освіти.

Ключові слова: Історико-філологічний інститут в Ніжині, Ніжинська вища школа, освітній заклад, історія повсякдення, студентство, студентське самоврядування, житлово-побутові умови, матеріальне становище, соціальне походження студентів, фізичний стан, освіта, наука, вчитель.

A COLLECTIVE PORTRAIT OF THE STUDENTS OF THE NIZHYN PRINCE BEZBORODKO HISTORICAL AND PHILOLOGICAL INSTITUTE OF 1884

The article attempts to form a collective portrait of the student body of the 1884 class of the Prince Bezborodko Historical and Philological Institute in Nizhyn as one of the most powerful higher educational institutions of the Left Bank of Ukraine, specialising in the training of teachers for gymnasiums and lower-level schools. The choice of studying the course of students of 1880-1884 is primarily due to the fact that among the graduates there are a number of scholars who made a significant contribution to the development of national pedagogy, ethnography, and linguistics, but, unfortunately, their names remain little known to this day. In addition, it was during this student course that the first enrolment to the Institute's History Department took place, so our task was to find out who the 'first historians' were who graduated from the Nizhyn Higher School. Based on the analysis of archival materials, we were

able to identify the names of the graduates, their social background, the financial situation of their families, the peculiarities of their studies at the educational institution, the principles of their assignment to the service after graduation, and their further fate.

The authors conclude that the graduates of the Prince Bezborodko Nizhyn Institute of History and Philology in 1884 were only at first glance ordinary people of their time. Having different social backgrounds and material conditions, they all chose the difficult fate of teachers of a 'provincial' school for various personal or independent circumstances. They began their teaching career in the difficult 80s of the nineteenth century, when the course of counter-reforms launched by Tsar Alexander III led to the mental and moral degradation of provincial teachers. Some of them were unable to cope with the challenges of fate, giving up and looking for a way out in alcohol, which led to tragic consequences, while others, full of bubbling energy and zeal, although they suffered from the harsh blows of provincial everyday life, but thanks to their resilience, love of science and teaching, did not allow themselves to fade away either emotionally or physically. Most of the graduates proved to be conformists and were able to adapt to the difficult realities of life, achieving high imperial ranks, awards and positions. All of them were united by their chosen difficult teaching career and their hard daily work in the field of science in everyday school work, improving teaching and learning methods. Almost all of them made a personal contribution to the development of national science and education.

Keywords: Historical and Philological Institute in Nizhyn, Nizhyn Higher School, educational institution, history of everyday life, students, student self-government, living conditions, financial situation, social origin of students, physical condition, education, science, teacher.

Актуальність дослідження визначається насамперед тим, що у вітчизняній історичній науці останнім часом пожвавився інтерес дослідників до історико-біографічних пошуків. Історичний біографізм – відносно новий напрямок історичних досліджень. Донедавна біографістика зводилася до коротких біографічних свідчень про представників різних соціальних чи професійних груп. Ці дослідження були політично заангажованими, містили суб'єктивні оціночні судження, де об'єкти вивчення отримували однозначну (гарний / поганий) оцінку, яка не передбачала альтернативного судження, та часто носили характер політичного замовлення. Особливістю вивчення біографій окремих індивідів було те, що соціальний контекст оточення

використовувався для пояснення їхнього особистого життя та долі, а не навпаки. Реалії сучасної історичної науки кардинально змінилися, нині замість терміну «біографістика» вчені все частіше послуговуються терміном «біографіка», розуміючи під ним не лише літературно-біографічний жанр, а й мистецтво опису життя.

Отже, біографіка – спеціальна (допоміжна) історична дисципліна, фокус якої зосереджений на людні в історії і безпосередньо на біографічних знаннях. Одним із напрямків дослідження біографіки є вивчення «інтелектуальних біографій», де основним об'єктом виступає історія життя особистості – як великих (т. зв. «канонічних фігур»), так і осіб «другого плану» (т. зв. – «типових» або «конкретних»). Для проведення досліджень у цьому напрямку історик повинен використовувати різноманітні джерела – праці самих науковців, документальні джерела (архівні матеріали, мемуаристику, епістолярій, статистику) та джерела особистого походження (т. з. его-документи: щоденники, листи, автобіографії, спомины). Об'єктами таких досліджень переважно виступають окремі індивіди – «герої», актори історії – незалежно від їхнього масштабу. Водночас набирає широкої популярності напрямок, у якому аналізуються групи, об'єднання, професійні колективи і навіть цілі соціальні страти (через окремих представників) [19, с. 192–207].

Мета дослідження. Запропонована стаття є спробою сформулювати «колективне обличчя» студентства 1884 року випуску Історико-філологічного інституту князя Безбородька в Ніжині як одного з найпотужніших вищих навчальних закладів Лівобережної України, що спеціалізувався на підготовці вчителів для гімназій та шкіл нижчого ґатунку.

Наш вибір дослідження студентського курсу 1880–1884 рр. навчання не є випадковим і обумовлений насамперед тим, що з-поміж випускників достатньо відомими є ряд науковців, які здійснили значний внесок у розвиток вітчизняної

педагогіки, етнографії та мовознавства, але, на жаль, їхні імена донині залишаються маловідомими не лише пересічним читачам, а й подекуди навіть досвідченим науковцям. По-друге, саме на цьому студентському курсі відбувся перший набір на історичне відділення Інституту, тому нашим завданням було з'ясувати, хто був «першим істориком», що вийшов зі стін Ніжинської вищої школи.

Аналіз наукових публікацій. Функціонуванню Історико-філологічного інституту в Ніжині та долям його випускників (С. Браїловському, Ю. Карському, П. Первову, І. Турцевичу та ін.) присвячено не одне дослідження [1; 4; 6; 7; 8; 18; 20; 21]. Проте наразі в сучасній історіографії відсутні розвідки щодо колективного образу студентського колективу, з якого вийшла ціла плеяда непересічних особистостей, відомих вчених у різних наукових галузях.

Виклад основного матеріалу. Як зазначалося в другому параграфі «Статуту...», «Історико-філологічний інститут князя Безбородька мав за мету підготовку вчителів давніх мов, російської мови та словесності й історії для середніх навчальних закладів відомства Міністерства Народної освіти» [12, арк. 117]. Перетворений у 1875 р. з Юридичного Ліцею на інститут, він з першого року функціонування хоч і називався Історико-філологічним інститутом, але окремого історичного відділення в ньому не існувало. Лише у 1882 р. було підняте питання про відкриття історичного відділення. Обговорення проходило у викладацькому колі та викликало жваві дискусії. Не всі члени педагогічного колективу погоджувались на його відкриття. Зокрема, рішуче проти виступили професор російсько-слов'янської філології А. С. Будилович та професори кафедри грецької словесності А. В. Добіаш і С. М. Жданов. Проте наказом Міністерства народної освіти все ж історичне відділення утворено з 1883 р., і саме того року відбувся перший розподіл студентів на нього [12, арк. 24–125].

Дослідник історії Ніжинської вищої школи П. Моціяка писав: «За Статутом ІФІН штатне число вихованців визначалось в 100 осіб, які проживали в будинку Інституту (інтернат) і перебували на повному державному утриманні. До Інституту приймалися особи, які закінчили курс навчання в гімназіях або філософському класі (IV-му) духовних семінарій» [7, с. 18–19]. Але, як згадував один з випускників кінця XIX ст.: «Штатна кількість студентів хоч і була заявлена як 100 осіб, але до цієї цифри число вихованців не доходило ніколи... в останні роки кількість студентів становила 40-42; з них закінчувало курс від 8 до 11. Багато, хто закінчив навчання, особливо в останній час не отримали вчительських призначень» [7, с. 18–19].

«Вступна кампанія» 1880 р. розпочалася в середині літа і тривала до кінця серпня місяця. Для вступу до Інституту було подано всього 12 заяв. Усі вступники були допущені до складання усних та письмових іспитів (з російської, грецької та латинської мов). За результатами випробувань 10 осіб були прийняті до числа студентів, а двом відмовлено (Д. Соражкевичу та М. Шиянову, їхній середній бал був менший за 2,5, тоді як «прохідним» вважався 3 і вище). Всі абітурієнти показали доволі посередні знання – їхні середні бали коливались від 3 1/12 до 3 9/12 балів, і тільки колишній студент Харківського університету Василь Федоров спромігся скласти всі екзамени на 4 [9, арк. 65–66]. Після проведення перевідних та вступних іспитів Конференція Інституту констатувала: «Залишено на I курсі за неуспішність 3 студенти. Прийняті на I курс 5 студентів Ніжинської гімназії та один студент Університету Св. Володимира на підставі атестатів зрілості, без вступних іспитів. Із залишених, тих, які подали заяви для вступу до Інституту на основі випробувань з однієї давньої мови та російської мови, прийнято одного вихованця гімназії. На основі випробувань з обох давніх мов та російської мови – 9. З них 7 вихованців семінарій, один вихованець гімназії та один студент Харківського

університету... Отже, на 1 січня 1881 р. на I курсі перебувало 19 осіб...» [13, арк. 36–37]. Документи ІФІН, що зберіглись у архівних установах, свідчать про те, що Інститут подавав свої статистичні дані до Міністерства народної освіти двічі на рік (на 1 січня та на 30 серпня), тому у своєму дослідженні ми будемо оперувати даними на ці числа кожного навчального року.

На момент завершення навчання на I курсі адміністрація навчального закладу констатувала: «На 30 серпня 1881 р. на першому курсі – 19 осіб... одному студенту I курсу дозволено відкласти свої курсові випробування... Відтак, на екзамени з'явилося з I курсу – 18 осіб. Крім того, переміщено на I курс /через хворобу/ один студент II курсу з Санкт-Петербурзького університету... Переведено з I-го на II-й курс – 17... Крім того, за особливим клопотанням Конференції, переведено з I курсу на II одна особа... Залишені на тих самих курсах 2 студенти I курсу, один – II курсу та 1 студент III-го... перебуває ... на II курсі – 18 студентів» [14, арк. 2 зв.-3, 65 зв.-67 зв.]. Таким чином, за 1880–1881 навчальний рік «втрати» у студентському контингенті курсу склали всього одну особу. У першій половині наступного 1881–1882 н. р. «згідно прохання звільнений з Інституту один студент II курсу Федоров Василь (той, який краще всіх склав вступні випробування) для вступу в Університет» [15, арк. 54–55 зв.]. Літні перевідні екзамени вдалося скласти вже не всім студентам II курсу. «За результатами іспитів переведено з II на III курс – 14 студентів. Одразу після завершення літніх іспитів був проведений розподіл студентів за напрямками їхнього подальшого навчання (з них 3 поступило на класичне відділення, 4 на історичне й 7 на слов'яно-російське). З дозволу п. Попечителя Округу залишились на тих самих курсах за неуспішністю двоє студентів I курсу, один II та один III-го, крім того залишились на тих самих курсах через хворобу... три студенти I, один II та один III-го. У другій половині звітного року прийнято на II курс колишнього студента С.-Петербурзького Інституту Тимофєєва Віктора.

У жовтні 1882 р. помер від дифтерії студент II курсу Євфімовський Віктор. Відтак, на 1 січня 1883 р. на весь Інститут навчалось 98 студентів, зокрема на класичному відділенні III курсу 3 студенти, на історичному 6 та на слов'яно-російському 7» [15, арк. 54–55 зв.].

Наступний навчальний рік видався для студентів III курсу теж складним. «З 16 студентів III курсу заслужили переходу на IV курс 11 студентів, залишені на 2-й рік 4 студенти та один звільнений згідно прохання... Таким чином, на 30 серпня... на IV курсі за класичним розрядом – 3, за історичним – 3 та за слов'яно-російським – 8 студентів, а всього в Інституті – 75 студентів» [16, арк. 4 зв.-5]. Останній рік навчання також не обійшовся без «втрат»: «Студентів на 1 січня 1883 р. було 98, 97 казеннокоштных та 1 Кавказький стипендіат. З III курсу на IV курс переведено 12 студентів... 4 студенти III курсу залишені на 2-й рік. Окрім того, звільнено з Інституту за проханнями 3 студентів I курсу, 4 студентів II, 7- III та 7 – IV курсу. Відтак, на 1 січня 1884 року ... на IV курсі на класичному відділенні – 2, на історичному – 1 та на слов'яно-російському – 5 студентів, а всього в Інституті – 55 студентів. Студент IV курсу Сергій Бонашевський помер від бугорчатки легень (туберкульоз) знаходячись у відпустці у будинку батьків. Студент IV курсу Стефан Нестеровський помер від чахотки легень у будинку батьків» [17, арк. 5–5 зв., 28]. Кількісні дані особового складу студентів курсу за весь період навчання наведені у Табл. 1.

Табл. 1

Кількісний склад студентів 1880–1884 р.н. в ІФІН за роками навчання

	30.08. 1880 р.	01.01. 1881 р.	30.08. 1881 р.	01.01. 1882 р.	30.08. 1882 р.	01.01. 1883 р.	30.08. 1883 р.	01.01. 1884 р.	08.06. 1884 р.
К-ть студентів	19	19	18	18	14	16	12	8	8

Стосовно соціального походження студентів, то на 1884 р. із 8 осіб, які склали випускні іспити та завершили навчання – двоє мали дворянське

походження (25%), п'ятеро походили із родин священнослужителів (62,5%), а один був з міщанської сім'ї (12,5 %).

«8 червня [1884 р.] отримали звання вчителя гімназії наступні студенти: 1) класичного відділення Петро Дерев'янкін та Григорій Митаревський, 2) історичного відділення Михайло Любарський, 3) слов'яно-російського відділення Сергій Браїловський, Микола Бутовський, Микола Введенський, Микола Леонов та Іван Сенаторський. 11 червня проведено попередній розподіл названих студентів на місця. На даний час п. Міністром призначені – Дерев'янкін вчителем давніх мов в Олександрівську Борисоглібську прогімназію, Митаревський – вчителем давніх мов у Красноярську гімназію, Браїловський – вчителем російської мови у Ніжинську жіночу гімназію, Бутовський – вчителем російської мови в Оренбурзьку чоловічу гімназію, Введенський – вчителем російської мови в Оренбурзьку жіночу гімназію, Леонов – вчителем російської мови у Пермську гімназію. Сенаторський поки ще не затверджений, його призначено у Прилуцьку гімназію (до цього його документи були надіслані до 1-ї Харківської гімназії, але там не виявилося вакантного місця вчителя, потім – до Житомирської гімназії, де його чекала така ж сама відповідь), Любарський – вчителем грецької мови у Чернігівську гімназію. Отже, перший випускник історичного відділення ІФІН не пішов працювати за обраним в інституті фахом» [17, арк. 50–50 зв.].

Які ж перспективи відкривалися перед випускниками Інституту? Згідно зі «Списком вакансій міст вчителів», новоспеченим вчителям пропонувалась зарплата у Харківському учбовому окрузі 930 крб. на рік за 15 уроків, 750 крб. за 12 уроків в Київському навчальному окрузі та від 760 до 1150 крб. за 12 уроків на тиждень у Оренбурзькому навчальному окрузі [2, арк. 3]. Інститут забезпечив випускників коштами на дорогу до нового місця служби. Так, квитки до Борисоглібська коштували 52,80 крб. (917 верст), до Чернігова – 4,50 крб.

(75 верст), до Харкова – 20,4 крб. (399 верст), до Оренбурга (1900 верст) – 206,51 крб. та 147,3 крб. коштувала дорога до Пермі (2194,5 версти). Дорога до Оренбурга, який знаходився значно ближче до Ніжина, ніж Перм, коштувала дорожче, бо їхати потрібно було з 4-ма пересадками й використовувати 4 коней на прогони замість двох. Але найдовша дорога випала Г. Митаревському до Красноярська – 4929 верст і коштувала 537,12 крб. [2. арк. 7–7 зв.].

У середині літа всі випускники роз'їхалися до місць їхньої нової служби. Пройшло десять років і навесні 1894 р. в Інституті розпочалася підготовка до святкування у наступному 1895 році 20-ї річниці з часу відкриття Історико-філологічного інституту та 75-річниці заснування в Ніжині вищого навчального закладу (у 1870 р. Міністерство заборонило тодішньому Ліцею святкувати 50-річний ювілей, оскільки у його планах було повне закриття навчального закладу). На одному із засідань Конференції було прийнято рішення зібрати відомості не лише про осіб, які працювали та працюють в Інституті, а й про всіх випускників з 1879 по 1894 рр., їхні наукові здобутки (якщо такі є) та видати окремою «Пам'ятною книжкою». Архівна справа «Сведения об окончивших курс в Институте с 1879 по 1893 год включительно» дозволяє дослідникам отримати широкі біографічні дані про більшість випускників цього періоду. Самі біографії, написані особисто випускниками, дають можливість простежити їхнє життя як до вступу у ІФН, так і після.

Випускник класичного відділення Петро Данилович Дерев'янкін виявився єдиною особою, з якою Інститут так і не зміг зв'язатися. Він не надіслав даних про своє життя та становище після завершення навчання, тому про його життя можна судити тільки із документів, що були подані до канцелярії навчального закладу до вступу та під час навчання. Він народився у 1860 р. у містечку Корочі у родині міщанина. Навчався три роки у Корочанській прогімназії, після чого перейшов до Ніжинської гімназії. Під час навчання

проявив «доволі задовільні знання... при відмінній поведінці» та 12 червня 1880 р. отримав атестат зрілості. Після завершення навчання в Інституті він переїхав до Борисоглібська, де викладав у місцевій прогімназії давні мови, а потім перевівся вчителем у 2-у Київську гімназію, але викладав там недовго [11, арк. 47–47 зв.]. З часом П. Д. Дерев'янкін відчув у собі талант журналіста й перейшов на роботу до газети «Київське Слово» (помірковано-консервативна літературно-політична та економічна газета, що звертала особливу увагу на питання розвитку сільського господарства та цукрово-бурякової й лісової галузі промисловості – *Авт.*), яку видавав відомий київський книговидавець С. В. Кульженко. П. Д. Дерев'янкін друкувався під псевдонімом «П. Д.», а з часом очолив редакцію газети (1893–1901 рр.). Помер у Києві 31 грудня 1901 р., де й був похований.

Інший випускник класичного відділення – Григорій Васильович Митаревський – народився 1 січня 1857 р. у м. Городня Чернігівської губернії у родині титулярного радника. Навчався 11 років у Чернігівській гімназії. Потім вступив до Київського університету, з якого був змушений перевестися до Ніжина. Після завершення навчання у ІФІН працював у Красноярській гімназії, а на 1894 р. вже перебував у відставці (за чутками, які озвучив один із його колишніх колег по гімназії, у зв'язку із запійним пияцтвом). Відомо, що на запит з Інституту батько Г. В. Митаревського 5.05.1894 р. надіслав листа, у якому повідомляв: «... мій син на теперішній час знаходиться у лікарні Чернігівської богоугодної установи у будинку для душевнохворих» [20, арк. 57]. Більше жодних даних про подальшу долю Г. В. Митаревського в архівних документах не збереглося.

Доля колишніх студентів слов'яно-російського відділення склалася по різному. Микола Іванович Бутовський народився в 1858 р. у селі Завадовці Сквирського повіту Київської губернії у родині священника. Початкову освіту

йому надав батько, який мав прихід у тому ж селі. Про себе він писав: «...на 8-му році свого життя віддали мене до родича, який взяв для своїх дітей вчителя... Батько мій на 7-му році мого життя захворів, мабуть, чахоткою, хворів 3 роки й помер, залишивши удову з 5-ма сиротами без будь-яких засобів до життя; я дитина 10-ти років, був старшим у родині. Після смерті батька, на 11 році життя у 1869 р., я вступив до Києво-Подільського духовного училища, тоді ще не перетвореного у 3-класне з дворічним курсом. Я виховувався в ньому у продовж 6 років на повному казенному утриманні. Потім, у вересні 1875 р., вступив до Київської духовної семінарії теж на повне казенне утримання. Після переходу до 5-го класу семінарії внаслідок хвороби очей я не відвідував уроків і був змушений подати заяву про звільнення для вступу до Історико-філологічного інституту, куди й вступив після складання екзаменів у 1880 р. Після закінчення Інституту я був призначений викладачем російської мови в Оренбурзькій чоловічій гімназії, де й викладаю до теперішнього часу. Крім того, маю заняття у старших класах в Оренбурзькій жіночій гімназії та читаю педагогіку у жіночій прогімназії, також у Миколаївському жіночому інституті проводжу заняття з російської мови. Маю орден Станіслава 3-го ступеня та чин колезького радника (чин VI класу Табелю про ранги). Друкованих наукових праць не маю, окрім ряду статей педагогічного характеру у журналі «Оренбурзький Край», що почав видаватися з минулого року: «Виховне значення школи», «Виховне значення родини», «Естетичні почуття та їх виховне значення», «Виховне значення народних свят», «Поезія О. М. Плещеєва» [20, арк. 49–50.]. Відомо, що 7 липня 1884 р. Бутовський одружився у Ніжині, бо перед цим просив директора Інституту посприяти йому в отриманні для цього дозволу [11, арк. 16–17].

Наступний випускник курсу – Микола Васильович Введенський. Він подав у Канцелярію Інституту Curriculum Vitae (лат. – «хід життя» або «життєпис»), у якому повідомляв, що: «Народився я 22 липня 1859 р. у родині священика в селі

Титовськом, Весьєгонського повіту Тверської губернії. Після домашнього виховання та навчання я вступив у Червоно-Холмське духовне училище у 1869 р., де й перебував до 1875 р. Після закінчення повного курсу в означеному училищі, у тому самому 1875 р., я вступив до Тверської духовної семінарії і навчався в ній впродовж 4-х років». Своє життя та навчання у семінарії він охарактеризував усього однією фразою – «складне, непереливки». Більш детальний опис життя семінаристів у Тверській духовній семінарії ми знаходимо у життєписі його рідного старшого брата Михайла Введенського. Статський радник Михайло Васильович Введенський – учитель давніх мов у Житомирській гімназії – був випускником ІФН 1879 р. (перший випуск) і пройшов тими ж самими сходинками у своєму навчанні. Крім того, останній рік брати вчилися у семінарії разом. Він також на запрошення Конференції Інституту подав свій Curriculum Vitae, у якому писав: «Важко здалося нам (з братом) звикати до казенних хлібів та незвичних порядків бурсацького життя. Та й не дивно: зовнішні умови цього життя були вкрай непривабливі. Хоч ми з дитинства були знайомі з нуждою та лихом будь-якого роду, та не були балувані життям, але та грязюка, ті міриади комах в матрацах та простирадлах, таргани у хлібі та щак – взагалі всі ті «принади», з якими ми познайомилися на перших порах казенного казарменого життя, вразили, нажахали та змучили нас... Но до чого не звикає людина?!» [20, арк. 9 зв.].

Далі Введенський-молодший продовжував: «До завершення загальноосвітнього курсу, після складання іспитів у IV класі семінарії (1879 р.), я подав заяву про звільнення з семінарії для отримання вищої освіти. У тому самому році я витримав вступне випробування в Історико-філологічний інститут кн. Безбородька, де і пробув до повного завершення курсу у 1884 р., після закінчення навчання я був призначений вчителем російської мови та словесності до Оренбурзької жіночої гімназії. Як штатний вчитель цієї гімназії я працював

2 роки. Працюю на запрошення у місцевій класичній чоловічій гімназії. У жіночій я читав латинську мову, а у чоловічій – географію. У 1886 р. за заявою я був переміщений до Оренбурзького вчительського інституту на посаду викладача із залишенням мені уроків у жіночій гімназії. У 1888 р. заняття латинської мови у жіночій гімназії були передані іншому педагогу, а мені були запропоновані заняття педагогіки у VII та VIII класах, які я веду й до цього дня. Крім того, з 1889 до 1891 р., за запрошенням, я проводив заняття в Оренбурзькому жіночому інституті у старших класах зі словесності. З 1886 р. і до теперішнього часу я є штатним викладачем Оренбурзького вчительського інституту з дисципліни російської мови та словесності. Маю чин колезького радника та два ордени – Станіслава й Анни 3-го ступеня» [20, арк. 51–52 зв.].

Микола Якович Леонов народився 20 квітня 1860 р. у родині священика в м. Єльці Орловської губернії. Навчався 8 років у Єлецькій гімназії, після закінчення якої отримав атестат зрілості, де зазначалося, що він «...мав відмінну поведінку, у приготуванні та відвідуванні уроків проявляв задовільні успіхи... особливу допитливість мав до всіх предметів, особливо до філологічних наук» [11, арк. 55]. Після навчання у ІФІН він отримав направлення до м. Перм, де працював спочатку вчителем давніх мов у місцевій гімназії, потім, згідно з заявою, перевівся до м. Уральська (колишнє Яїцьке містечко, перейменоване у 1775 р. після придушення Пугачовського повстання). Про своє теперішнє життя писав: «У теперішній час я перебуваю на посаді викладача давніх мов в Уральському військовому реальному училищі та викладачем російської мови в Уральській військовій гімназії. Що стосується моїх праць, то вони носять публіцистичний характер та викликані поточними подіями і навряд чи заслуговують згадки у виданні, що готується до друку, тому я вважаю, що їх не варто оголошувати» [20, арк. 53].

Син протоієрея Іван Петрович Сенаторський народився 18 серпня 1861 р. у великому та багатому селі Водотії Радомисльського повіту Київської губернії (на 1886 р. у ньому проживало 9660 мешканців та було 1234 дворових господарств). Навчався він спочатку «4 роки у Києво-Подільському духовному училищі, а потім ще 4 роки у Київській духовній семінарії. Після завершення 4-х класів семінарії вступив до Інституту князя Безбородька, де на I курсі 2-го півріччя через хворобу отримав 8-ми місячну відпустку і оскільки до перевідних іспитів не встигнув з'явитися (не дивлячись на письмове попередження директора М. О. Лавровського), то на I курсі був два роки; закінчив курс Інституту по слов'яно-російському відділенню в 1884 році та 8 серпня того ж року призначений у Прилуцьку гімназію викладачем давніх мов. Про себе писав: «Маю чин колезького радника та орден Станіслава 3-го ступеня. Також у жіночій гімназії викладав два роки російську словесність та рік німецьку мову. У чоловічій гімназії викладав російську мову 3 роки та півроку у VIII класі словесність. Є класним наставником та 2-ге триріччя секретарем педагогічної Ради. На актах гімназії мною проголошені промови: 1) «Давньоруське новосілля та новоліття» та «Літературна діяльність М. В. Гоголя», а на Кирило-Мефодіївські урочистості мною проголошена промова – «Просвітницька діяльність слов'янських первоучителів Кирила та Мефодія». У листі до Інституту він уточнив, що всі три промови повинні б бути надрукованими у додатках до «Звітів про стан Прилуцької гімназії», але оскільки друк звітів у гімназії з року в рік відкладався, то й промови його залишилися не надрукованими [20, арк. 58–59]. Відомо, що у 1908 р. він вже у чині статського радника все ще викладав у Прилуцькій гімназії. Там отримував жалування 1250 крб. на рік, за додаткові заняття ще 480 крб. та 260 крб. за виконання інших обов'язків, а 1 серпня 1908 р. був нагороджений орденом св. Анни 2-го ступеня [4, с. 92].

Але найбільш відомою особою з випуску, що заслужив слави та визнання ще за життя, був Сергій Миколайович Браїловський. Він походив з родини священника, народився 1 жовтня 1861 р. в селі Самійлівці Павлоградського повіту Катеринославської губернії. Проте у свідоцтві, виданому йому Катеринославською духовною семінарією, містяться інші свідчення – написання його прізвища – Браїловський, дата народження – «сьомий день жовтня місяця 1861 року», а про місце народження вказано – «Катеринославська губернія, Ростовський повіт, посад Азов») [11, арк. 18]. У «Пам'ятній книжці» його прізвище також надруковане як Браїловський. Хоч у власноруч написаній автобіографії прізвище написано через літеру «і» [18, с. 52–55]. «Освіту отримав у міському училищі м. Азова, куди був переведений батько помічником настоятеля соборної Успенської церкви. У десятирічному віці вступив у Маріупольське духовне училище, а звідти – до Катеринославської духовної семінарії. Після виходу з IV класу останньої вступив, витримавши іспити, до Історико-філологічного інституту в Ніжині. Захоплений питаннями, завдяки директору М. О. Лавровському, підбадьорений добрим словом професора М. І. Соколова, просив після закінчення курсу навчання, залишитися в Ніжинській жіночій гімназії Кушакевич, маючи на меті продовжити під керівництвом мого улюбленого професора, наукові заняття» [20, арк. 44–44 зв.]. Як згадував пізніше сам Браїловський: «Зміна керівництва Інституту, переведення професора М. Соколова до Московського університету та неприємне ставлення до мене з боку частини професорського колективу зруйнували мої плани» [21, с. 16–17]. Характеризуючи викладацький колектив Ніжинської жіночої гімназії, де він почав працювати, С. М. Браїловський писав: «Там існували дивні типи педагогів – донощиків, соглядатаїв. Педагоги ходили вечорами на учнівські квартири, наказували відкривати скрині з особистими речами, переривали все догори дригом, шукаючи тютюн, порох, зброю та

заборонену літературу. Між педагогами йшла прихована ворожнеча: у викладацькому колі всі дивились один на одного вороже, зверхньо, розмовляли нещиро, про всілякі дрібниці, з оглядкою на директора, який безмежно «царював», обираючи собі улюбленців. Ніяких педагогічних шукань серед педагогів не заохочувалось, були дозволені лише карти та випивка» [1, с. 318].

Не дивно, що пропрацювавши сім років у Ніжині, С. М. Брайловський був змушений подати заяву про переведення на нове місце роботи. «З листопада 1891 року я був переведений на посаду вчителя російської мови, словесності та педагогіки до Новгород-Сіверської жіночої гімназії, у якій продовжую служити викладачем». Але у своїх споминах інший випускник ІФН В. В. Данилов наводить іншу причину звільнення С. М. Брайловського з Ніжина. «У жіночій гімназії, де він служив, була молода викладачка підготовчих класів Наталія Йосипівна Шарко, дочка викладача математики Йосипа Олексійовича Шарко. Ця родина, за тодішніми ніжинськими масштабами, була заможною... Наталія Йосипівна була віддана педагогічній справі й такою залишилась до глибокої старості. Вона видала невеличкий навчальний посібник... Поява цієї невинної книжки змінила життєвий шлях Брайловського. Молоді автори страждають літературним «свербіжем»: пристрасстю писати про що завгодно, аби бачити себе у пресі, причому сильною буває схильність виявляти свої знання, дотепність і франтовство стилем. Згодом доводиться каятися в цих молодих літературних бравадах. До цього роду писань відноситься рецензія Брайловського на збірник Шарко». У ній С. М. Брайловський дуже жорстко розкритикував навчально-методичну роботи Н. Й. Шарко. «Він назвав книжку Шарко марною та зовсім зайвою та радив їй знищити всі надруковані екземпляри. Але він не зупинився на цій різкій критиці й додав особисті натяки на переживання дівчини. Говорили, що вона була закохана у Брайловського, але він залишав її без уваги. Треба сказати, що Шарко не мала цікавої зовнішності... Одного дня батько Шарко у

викладацькій кімнаті жіночої гімназії дав привселюдно Брайловському ляпаса. Нечуваний серед педагогів скандал! ... Попечитель Київського навчального округу наказав розвести героїв скандалу: Брайловський був переведений у Новгород-Сіверську гімназію, а Шарко – у Прилуцьку» [8, с. 221–223].

Але й на новому місці роботи його чекала «морально-психологічна задуха та вбивче матеріальне становище» [6, с. 5]. Біограф С. М. Брайловського зовсім неприємно змалював умови, у яких довелось працювати Сергію Миколайовичу на новому місці: «Від нудьги та неробства учні пиячили майже поголовно, облюбувавши для цього оточуючі місто яри – Македоновщину, або вдавалися до розпусти. Недурні, знаючі вчителі шукали молодих веселощів та як-небудь відбували заняття, а хто намагався працювати, тому учні били шибки, а разом з тим подекуди розбивали всі ідеали, а іноді і саме життя» [6, с. 5]. Не склалися укотре стосунки С. М. Брайловського з адміністрацією гімназії. Як згадував сам педагог: «Я прослужив під їхнім головуванням кілька років – жодного разу не пропустив заняття, гарно поставив викладання російської мови, що знаходило своє відображення в атестаційних роботах моїх учнів, вів літературні бесіди, всі батьки говорили про мене, як про видатного педагога, учні мене любили й поважали – але мене жодного разу не подали на нагородження» [6, с. 5]. Це підтверджується тим фактом, що практично всі його однокурсники на момент представлення своїх біографій до ІФІН мали чини колезьких і статських радників та були нагороджені одним чи двома орденами. С. М. Брайловський на 1894 р. ще перебував у чині колезького асесора і жодних державних нагород не мав.

Уже пізніше, працюючи на Далекому Сході (Владивосток, Хабаровськ, Маньчжурія), він буде нагороджений за свої фольклорно-етнографічні роботи малою золотою медаллю Російського Імператорського Географічного товариства, та йому буде присвоєне звання члена-кореспондента Товариства любителів пам'яток давньоруської писемності. У 1894 р. під час підготовки до

святкування ювілею Інституту С. М. Брайловський зробив чергову спробу «нагадати» про себе та повернутися до Ніжина. У листі до Конференції ІФІН (від 25 травня 1894 р.) він повідомляв, що надіслав свою статтю до ювілейного збірника та вкотре звернувся до адміністрації Інституту з проханням: «Користуючись нагодою, звертаюсь до Вашого Превосходительства (директора Інституту Ф. Ф. Гельбке – *Авт.*) з одним проханням. Як можна побачити із наданого мною списку статей, я попрацював немало впродовж цих 10 років. Можу сказати, що небагато з випускників Інституту перевершать мене своїми працями на ниві науки. Між тим, доля моя складається не дуже сприятливо для занять наукою. Мені ніяк не вдається стати ближче до університету (тут помилка Браїловського, у Ніжині діяв у той час ще інститут) або іншого вищого навчального закладу. Так, я не зміг отримати при попереднику Вашому місця чергового наставника... не дивлячись на те, що я вже тоді дещо зробив для російської науки, його отримала нічим невідома особа (А. П. Кадлубовський). Тому прошу Вас, якщо відкриється при Інституті будь-яке місце (або чергового, або наставника, або інше) повідомити мене про це і надати мені можливість повністю присвятити себе науці. Ви можете розпитати про мене Є. В. Петухова (професор при кафедрі слов'янської словесності ІФІН). Від нього зможете дізнатись про те, як мені приходилось жити у Ніжині під час роботи у жіночій гімназії. Мені хотілось би всі свої сили та дарування принести на користь того навчального закладу, у якому я отримав вищу освіту» [20, арк. 158–159 зв.]. Але на цей «крик душі» С. М. Брайловського керівництво ІФІН ніяк не відреагувало.

В. Данилов пише: «Брайловський був багатопишучий автор – scriptitator. Він писав багато й про багатьох» [8, с. 226]. Сам С. М. Брайловський підтверджує це у своїй автобіографії: «Письменницькі здібності проявлялися у мене ще з гімназійної лави, вірші та короткі повісті... були результатом наслідування класиків російської літератури. В Інституті цей письменницький

нахил отримав певний напрямок. Від дня завершення курсу й до сьогодні мене цікавили та цікавлять – історія російської літератури (переважно XVII та XVIII ст.), етнографія та педагогіка. Цим трьома предметам і присвячені всі статті, написані мною впродовж десятиліття з 1884 по 1894 рр. За цей період надруковані статті у наступних виданнях – «Відомостях Академії наук», «Російському архіві», «Російській старовині», «Історичному віснику», «Літературному віснику», «Київській старовині», «Пам'ятках давньоруської писемності». Роботи з питань методики російської мови та словесності також були надруковані у низці журналів – «Журналі Міністерства народної освіти», «Російській школі», «Російському філологічному віснику», «Філологічних записках» та «Педагогічному збірнику» [20, арк. 45–47 зв.]. Далі С. М. Брайловський наводить список із 41 позиції своїх наукових праць.

У 1900 р. його перевели на службу до Царства Польського. Тут він викладав спочатку у Комерційному училищі Варшавського купецького зібрання, потім був директором Комерційного училища в місті Бендині (сучасне м. Бендзин у Сілезькому Воєводстві Республіки Польщі) й нарешті очолив Варшавське комерційне училище. Роки своєї служби у Варшаві С. М. Брайловський згадував з особливою теплотою. Він писав: «Нарешті тут я знайшов те, чого мені так не вистачало багато років – гарний колектив педагогів-однодумців, доброзичливе та розуміюче керівництво, багату бібліотеку Варшавського університету, освічену та культурну публіку». Очевидно, у Варшаві С. В. Брайловський знайшов активну підтримку та опіку з боку свого товариша по навчанню у ІФІН – професора місцевого університету, члена-кореспондента Імператорської Російської Академії наук Ю. Ф. Карського (випускника 1885 р.), який у 1905 р. стане ректором Варшавського університету. Їх зближувало не лише спільне навчання у Ніжині, а й тотожність наукових

інтересів – Юхим Федорович Карський вже на той час був відомим філологом-славістом та етнографом.

Пізніше С. М. Браїловський працював в Умані (директором Комерційного училища), вийшов на пенсію, але продовжив викладати в Одесі (у приватній гімназії Іліаді). В. Данилов згадував: «У 1918 чи 1919 р. я отримав листа з Одеси від Браїловського, у якому він просив посприяти його переведенню викладачем до Петрограду. Більше про Браїловського я ніколи не чув» [8, с. 226].

Останнім до Конференції Інституту подав свою автобіографію «невідбувшийся» вчитель історії Михайло Васильович Любарський. З його листа (від 26.06.1894 р.) до адміністрації ІФІН стає зрозумілим, що він не до кінця зрозумів, «які конкретно свідчення про [його] життя потрібні...», тому «вважав за краще, надати маленьку, але відверту автобіографію» [20, арк. 54]. У ній повідомляв, що він народився 8 листопада 1859 р. в містечку Красний Колядин Конотопського повіту Чернігівської губернії у родині колезького реєстратора. Його батько служив в одному з дореформених судів, але рано вийшов у відставку, повернувся у село та зайнявся господарством і вихованням дітей. Любарський наголошував: «Оскільки він був дуже хворою людиною, то господарство він вів погано, але, між тим, йому потрібно було дати освіту п'ятьом синам. Готуючи нас до гімназії, він одного за одним відвозив нас до Ніжина. У 1871 р. вступив і я до першого класу Ніжинської гімназії. Мізерні кошти батька за поганого господарювання швидко вичерпались, але він нічого не змінив для нас, акуратно висилаючи «данину» до Ніжина, розпродаючи частинами свій невеличкий маєток, а тому продавши рештки маєтку, він і сам переселився до Ніжина. Тут він відкрив спільну квартиру для гімназистів, чим заробляв мізерні кошти для родини. Відтак, він досяг своєї мети – всім нам надав можливість отримати освіту в гімназії. Хоча сам постійно потерпав та помер у цілковитій бідності. Щоправда, під кінець його життя й ми надавали йому

підтримку, адже у ніжинській гімназії були запроваджені стипендії для тих учнів старших класів, хто виявив бажання після закінченні гімназії вступити на навчання до Історико-філологічного інституту, такими стипендіями користувався і я, і мій молодший брат. Навчання в гімназії йшло у мене непогано, і я закінчив її у 1879 році. У тому ж році я вступив до Інституту». Ще навчаючись у VIII класі гімназії, М. Любарський був на декілька днів заарештований та ув'язнений у міському відділі поліції разом зі студентом ІФІН Д. Ільєнковим за «розповсюдження антидержавних пліток», але йому пощастило, і цей випадок не вплинув на його подальше життя.

«Життя у закритому навчальному закладі з його суворими порядками, серед нових товаришів, постійних вимушених (*volens nolens*) компаньйонів на перших порах здалось мені тяжким, як людині, що звикла до усамітненого способу життя. Однак до цих змін я швидко звик. Більше на мене вплинули зміни у навчальних заняттях Інституту порівняно зі шкільними заняттями. Тут від мене вимагалось більш свідоме ставлення до справи та серйозна праця. Але ці якості з-поміж моїх товаришів не особливо цінувались, навпаки, захоплення молодості знаходили серед них особливу підтримку. Не уникнув і я цих захоплень. Однак останні були не такими, щоб зовсім заважати заняттям, і я благополучно дійшов до третього курсу. Цей останній був для мене критичним» [20, арк. 54–56]. (Звертає на себе увагу те, що під час навчання на III курсі кількість студентів на курсі зменшилась з 16 до 8 осіб. Така ситуація повторювалась протягом кількох років поспіль. Нам, на жаль, не вдалося з'ясувати, хто з професорів так «порізав» курс – *Авт.*). «Після переходу на III курс я дуже захворів і змушений був поїхати до брата в Одесу, де лікувався в одного з одеських лікарів (як нам вдалося з'ясувати Любарський хворів венеричною хворобою, що було поширеним явищем у студентському середовищі – *Авт.*) [5, с. 150–183]. Із вдячністю завжди згадую директора Інституту М. О. Лавровського, який у цей важкий для мене час

виказував мені батьківську турботу, відшукавши кошти, необхідні для мого лікування. З одного боку, ця хвороба, а з іншого – поверхове ставлення до справи зробили те, що я після повернення до Інституту не зміг зрівнятися зі своїми товаришами в навчанні і був змушений залишитися на другий рік на III курсі і навіть майже не залишив Інститут назавжди. Але все, Слава Богу, обійшлося благополучно, у 1884 р. я закінчив історичне відділення Інституту. Того ж року я поступив на службу до Чернігівської гімназії викладачем давніх мов, де і працюю вже десять років. Маю чин статського радника та два ордени» [20, арк. 56–56 зв.].

Висновки. Випускники ІФІН 1884 року, на перший погляд, були пересічними людьми свого часу. Маючи різне соціальне походження, матеріальне становище, всі вони з різних особистих чи то незалежних від них обставин обрали нелегку долю вчителів «провінційної» середньої школи. Початок їхньої педагогічної діяльності прийшовся на тяжкі 80-ті рр. XIX ст., котрі один із сучасників назвав «темними та глухими для всього суспільного життя інтелігенції країни». Курс контрреформ, розпочатий царем Олександром III, призвів до розумової та моральної деградації провінційного учительства. Дехто, як наприклад Г. В. Митаревський, не зміг з цим впоратися, опустил руки і «шукав виходу» у спиртному, що призвело до його ранньої смерті. Інший (С. М. Брайловський), повний кипучої енергії та завзяття, більше за інших постраждав від жорстких ударів провінційної повсякденності. Але стійкий характер, любов до науки та педагогічної діяльності не дозволили йому згаснути ані емоційно, ані фізично. Більшість із випускників виявились конформістами і змогли пристосуватися до складних умов життя, досягнувши високих чинів, нагород та посад. Але всіх їх об'єднувала обрана ними нелегка учительська доля та важка щоденна праця на ниві науки. У повсякденній шкільній роботі, удосконаленні методики навчання та викладання, їхню роль важко переоцінити.

Вони здійснили значний внесок у розвиток вітчизняної науки та освіти. В одній з ювілейних статей, присвячених С. М. Браїловському, невідомий автор назвав його «скромним лицарем вітчизняної освіти та науки», але, на нашу думку, це визначення підходить і до переважної більшості випускників ІФІН 1884 року.

Список використаних джерел та літератури

1. Браїловский С. Н. Мои педагогические и учительские искания. *Родной язык в школе*. 1916–1917. № 7. С. 98–102.
2. Дело об определении на учительские места студентов Института, окончивших курс в 1884 году. *Відділ забезпечення збереження документів Державного архіву Чернігівської області в м. Ніжині* (далі – ВДАЧОН). Ф. 1105. Оп. 1. Спр. 266.
3. Известия Историко-филологического института князя Безбородько в Нежине. Том XV. Нежин, 1895. 568 с.
4. Киевский учебный округ. Памятная книжка Киевского учебного округа на 1908 годъ / Изд. Управления Учебного Округа. Киевъ: Типография Т-ва И. Н. Кушнеревъ и Ко, 1908. 492 с.
5. Кириленко С. О., Лейберов О. О. Стан здоров'я студентства Ніжинської вищої школи (кінець XIX – 20-ті рр. XX ст.). *Історія науки і біографістика*. 2024. № 4. С. 150–183.
6. Ляскоронский В. Новгородсеверская эпоха в жизни С. Р. Браїловского (по поводу двадцати пятилетия его педагогической и ученой деятельности). *Филологические записки*. 1909. № 5. С. 74–76.
7. Моціяка П. П. Ніжинський Історико-філологічний інститут князя Безбородька у портретах його директорів. Ніжин: Видавець ПП Лисенко М. М., 2011. 312 с.
8. Ніжинська вища школа у спогадах студентів і викладачів: мемуари: у 2 т. / уклад.: Г. В. Самойленко, О. Г. Самойленко. Ніжин: НДУ ім. М. Гоголя, 2015. Т. 1. 1820–1919. 507 с.
9. О поступлении молодых людей в студенты Института в 1880 году. *ВДАЧОН*. Ф. 1105. Оп. 1. Спр. 159.
10. Об определении на учительские места студентов Института, окончивших курс в 1883 году. *ВДАЧОН*. Ф. 1105. Оп. 1. Спр. 266.
11. Об определении на учительские места студентов Института, окончивших курс в 1884 году. *ВДАЧОН*. Ф. 1105. Оп. 1. Спр. 266.
12. Об открытии в Институте исторического отделения студентов. 1881–1882 гг. *ВДАЧОН*. Ф. 1105. Оп. 1. Спр. 215.
13. Отчет о состоянии института за 1879–1880 учебный год и за 1880 гражданский год. *ВДАЧОН*. Ф. 1105. Оп. 1. Спр. 177.

14. Отчет о состоянии института за 1880–1881 учебный год и за 1881 гражданский год. *ВДАЧОН*. Ф. 1105. Оп. 1. Спр. 219.
15. Отчет о состоянии института за 1881–1882 учебный год и за 1882 гражданский год. *ВДАЧОН*. Ф. 1105. Оп. 1. Спр. 230.
16. Отчет о состоянии института за 1882–1883 учебный год и за 1883 гражданский год. *ВДАЧОН*. Ф. 1105. Оп. 1. Спр. 251.
17. Отчет о состоянии института за 1883–1884 учебный год и за 1884 гражданский год. *ВДАЧОН*. Ф. 1105. Оп. 1. Спр. 263.
18. Памятная книжка Историко-филологического института князя Безбородко в Нежине, изданная по случаю двадцатилетия существования Института (1875–1895). Нежин, 1895. *ВДАЧОН*. Ф. 1105. Оп. 1. Спр. 2284.
19. Попова Т. Н. Биоисториография в структуре современного биографизма. *Харківський історіографічний збірник*. 2017. Вип. 16. С. 192–207.
20. Сведения об окончивших курс в Институте с 1879 по 1893 год включительно. *ВДАЧОН*. Ф. 1105. Оп. 1. Спр. 600.
21. Старый педагог. Сергей Николаевич Браиловский (1884–1909). По поводу двадцатипятилетия юбилея его научно-педагогической деятельности. *Русский филологический вестник*. 1909. № 1. С. 16–19.

References

1. Brailovskiy, S. N. (1916–1917). *Moi pedagogicheskie i uchitelskie iskaniya* [My pedagogical and teaching searches]. *Rodnoy yazyik v shkole* – The mother tongue is at school, (7), 98–102 [In Russian].
2. Delo ob opredelenii na uchitelskie mesta studentov Instituta, okonchivshih kurs v 1884 godu [Business about determination into teaching places of students of Institute, finishing a course in 1884]. *Department for ensuring the preservation of documents of the State Archive of the Chernihiv Region in Nizhyn*, f. 1105, inv. 1, c. 266 [In Russian].
3. (1895). *Izvestiya Istoriko-filologicheskogo instituta knyazya Bezborodko v Nezhine* [News of the Historical and Philological Institute of Prince Bezborodko in Nizhyn]. Vol. 15, 568. Nizhyn [In Russian].
4. (1908). *Kievskiy uchebnyi okrug. Pamyatnaya knizhka Kievskago uchebnago okruga na 1908 god'* [Kyiv educational district. Memorandum book of Киевского of учебного district on 1908]. Kiev [In Russian].
5. Kyrylenko, S. O. & Leiberov, O. O. (2024) Stan zdorovia studentstva Nizhynskoi vyshchoi shkoly (kinets XIX – 20-ti rr. XX st.) [State of health of student of Nezhin higher school (end of XIX – 20th XX of century)]. *Istoriia nauky i biohrafistyka*, (4), 150–183 [In Ukrainian].
6. Lyaskoronskiy, V. (1909). *Novgorodseverskaya epoha v zhizni S. R. Brailovskogo (po povodu dvadtsati pyatiletiya ego pedagogicheskoy i uchenoy deyatelnosti)* [The Novgorod Severskaya era in the life of S. R. Brailovsky (on the

occasion of the twenty-fifth anniversary of his pedagogical and scientific activity)]. *Filologicheskie zapiski – Philological notes*, (5), 74–76 [In Russian].

7. Motsiaka, P. P. (2011). Nizhynskiy Istoryko-filolohichnyi instytut kniazia Bezborodka u portretakh yoho dyrektoriv [Nizhyn Historical and Philological Institute of Prince Bezborodko in portraits of his directors]. Nizhyn [In Ukrainian].

8. Samoilenko, H. V. & Samoilenko, O. H. (Eds.). (2015). Nizhynska vyshcha shkola u spohadakh studentiv i vykladachiv: memuary [Nizhyn Higher School in the memoirs of students and teachers: memoirs]. Vols. 1–2. Vol. 1. 1820–2010. Nizhyn [In Ukrainian].

9. O postuplenii molodyih lyudey v studentyi Instituta v 1880 godu [To admission to young people in the students of the Institute in 1880]. *Department for ensuring the preservation of documents of the State Archive of the Chernihiv Region in Nizhyn*, f. 1105, inv. 1, c. 159 [In Russian].

10. Ob opredelenii na uchitelskie mesta studentov Instituta, okonchivshih kurs v 1883 godu [On the teacher of the teacher of the institution of the Institute, the course of the course in 1883]. *Department for ensuring the preservation of documents of the State Archive of the Chernihiv Region in Nizhyn*, f. 1105, inv. 1, c. 266 [In Russian].

11. Ob opredelenii na uchitelskie mesta studentov Instituta, okonchivshih kurs v 1884 godu [To default on the teacher's institution of students of the Institute, the course of the course in 1884]. *Department for ensuring the preservation of documents of the State Archive of the Chernihiv Region in Nizhyn*, f. 1105, inv. 1, c. 266 [In Russian].

12. Ob otkrytii v Institute istoricheskogo otdeleniya studentov. 1881–1882 gg. [On the interpretation of the history of the students. 1881–1882]. *Department for ensuring the preservation of documents of the State Archive of the Chernihiv Region in Nizhyn*, f. 1105, inv. 1, c. 215 [In Russian].

13. Otchet o sostoyanii instituta za 1879–1880 uchebnyi god i za 1880 grazhdanskiy god [Report on the status of the institute for the 1879–1880 academic year and for the 1880 civil year]. *Department for ensuring the preservation of documents of the State Archive of the Chernihiv Region in Nizhyn*, f. 1105, inv. 1, c. 177 [In Russian].

14. Otchet o sostoyanii instituta za 1880–1881 uchebnyi god i za 1881 grazhdanskiy god [Report on the status of the institute for the 1880–1881 academic year and for the 1881 civil year]. *Department for ensuring the preservation of documents of the State Archive of the Chernihiv Region in Nizhyn*, f. 1105, inv. 1, c. 219 [In Russian].

15. Otchet o sostoyanii instituta za 1881–1882 uchebnyi god i za 1882 grazhdanskiy god [Report on the status of the institute for the 1881–1882 academic year and for the 1882 civil year]. *Department for ensuring the preservation of documents of the State Archive of the Chernihiv Region in Nizhyn*, f. 1105, inv. 1, c. 230 [In Russian].

16. Otchet o sostoyanii instituta za 1882–1883 uchebnyiy god i za 1883 grazhdanskiy god [Report on the status of the institute for the 1882–1883 academic year and for the civil year 1883]. *Department for ensuring the preservation of documents of the State Archive of the Chernihiv Region in Nizhn*, f. 1105, inv. 1, c. 251 [In Russian].

17. Otchet o sostoyanii instituta za 1883–1884 uchebnyiy god i za 1884 grazhdanskiy god [Report on the status of the institute for the 1883–1884 academic year and for the 1884 civil year]. *Department for ensuring the preservation of documents of the State Archive of the Chernihiv Region in Nizhn*, f. 1105, inv. 1, c. 263 [In Russian].

18. Pamyatnaya knizhka Istoriko-filologicheskogo instituta knyazya Bezborodko v Nezhine izdannaya po sluchayu dvadtsatiletiya suschestvovaniya instituta. 1875–1895 [Commemorative booklet of the Historical and Philological Institute of Prince Bezborodko in Nizhn, published on the occasion of the twentieth anniversary of the institute's existence. 1875–1895]. *Department for ensuring the preservation of documents of the State Archive of the Chernihiv Region in Nizhn*, f. 1105, inv. 1, c. 2284 [In Russian].

19. Popova, T. N. (2017). Bioistoriografiya v strukture sovremennogo biografizma [Biohistoriography in the Structure of Modern Biographism]. *HarkIvskiy IstorIografIchniy zbIrnik* – Kharkiv Historical Collection, Vol. 16, 192–207 [In Russian].

20. Svedeniya ob okonchivshih kurs v Institute s 1879 po 1893 god vklyuchitelno [Information about those who completed the course at the Institute from 1879 to 1893 inclusive]. *Department for ensuring the preservation of documents of the State Archive of the Chernihiv Region in Nizhn*, f. 1105, inv. 1, c. 600 [In Russian].

21. (1909). Staryiy pedagog. Sergey Nikolaevich Brailovskiy (1884–1909). Po povodu dvadtsatipyatiletiya yubileya ego nauchno-pedagogicheskoy deyatel'nosti [Sergey Nikolaevich Brailovsky (1884–1909). On the Occasion of the Twenty-Fifth Anniversary of His Scientific and Pedagogical Activity]. *Russkiy filologicheskiy vestnik* – Russian Philological Herald, (1), 16–19 [In Russian].

Надійшла до редакції: 14.02.2025 р.